

Efendimiz'i dinlemek, Mutekellim-i Ezeli'yi dinlemek gibidir. Çünkü gelen vahiy, Allah Resulü'nün o tertemiz vicdanından ve dupduru gönlünden, aynen, geldiği nezahetiyle aksetmektedir. Bu itibarla da O'nu bilenler, O'nun karşısında sadece susar ve O'nu dinlerlerdi. Söz Sultanı'nın yanında söylenen sözler, kim tarafından söylenmiş olursa olsun baş yarar.

'ABESE VE TEVELLÂ' İFADELERİNİN MUHATABI KİMDİR?

Kur'an'ın "Sen yüce bir ahlak üzerindesin" buyurarak tarif ettiği bir Peygamber'in, kendisinden bir şeyler dinlemek için saygıyla meclisine koşarak gelen bir mümine -üstelik a'ma olması cihetiyle şefkate ziyadesiyle muhtaç ve müstehak birisine- yüz ekşitip sırtını çevirmesi mümkün gözükmemektedir.

Yüzünü ekşitip sırtını çeviren kimdir? Düünden bugüne bu ayetle ilgili olarak yapılan yorumların büyük çoğunluğuna göre, bu ifadelerle Hz. Peygamber (s.a.s) kastedilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla, Musa Cârullah (ö.1949), M. Huseyn et-Tabatabaî (ö. 1981) ve Fethullah Gülen hocacendi bu iki ifadeyle kastedilenin, Hz. Peygamber olamayacağını ve bu fiillerin muhatabının kibir ve istiğna içinde inkarında direnen, Kureys'in önde gelen müşriklerinden birisi olduğunu belirtmişlerdir. (Bkz., M. Cârullah, Kitabu's-Sunne, s. 42; Tabatabaî, el-Mîzan fi Tefsiri'l-Kur'an, XX, 199-202; E. Gülen, Sonsuz Nur, II, 209-215.)

Surede yer alan abese ve tevellâ ifadelerinin muhatabının neden Peygamberimiz olamayacağını beş farklı açıdan ele alıp değerlendirmeye çalışacağız:

1. Efendimiz'in (s.a.s.) Yüce Ahlakı İtibarıyla

Her şeyden önce Kur'an'ın "Sen yüce bir ahlak üzerindesin" (Kalem, 68/4.) buyu-

arak tarif ettiği bir Peygamber'in, kendisinden bir şeyler dinlemek için saygıyla meclisine koşarak gelen bir mümine -üstelik a'ma olması cihetiyle şefkate ziyadesiyle muhtaç ve müstehak birisine- yüz ekşitip sırtını çevirmesi mümkün gözükmemektedir.

2. İlk İki Ayeti Takip Eden Cümlelerin Tabi olduğu Gramer Açısından

Bu başlık altında surenin 3. ve 4. ayetini dilbilgisi kuralları ve anlam bütünlüğü açısından değerlendireceğiz.

Biz, burada surenin وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهٗ يَرْكَبُ ayetleriyle ilgili olarak, son derece basit, ancak şimdiye kadar gözden kaçmış önemli bir hususa dikkat çekmek istiyoruz. Şöyle ki bu ayette geçen يُدْرِي fiili, "أَدْرَى" fiilinin muzarisi olup, 'bildirmek, haber vermek' gibi anlamlara gelir. Müteaddi bir fiil olması sebebiyle de iki mef'ûl alır. وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ 'Din gününün ne olduğunu sana bildiren nedir?' (İnfitar, 17/82) ayetinde görüldüğü

Bu surede Hz. Peygamber'in (s.a.s) Allah tarafından dikkatinin çekildiği açıktır. Ancak, bu duruma sebep olan husus, iddia edildiği gibi, O'nun, bulunduğu meclise kendisinden yararlanmak için gelen a'mâya (Abdullah İbn Ümmi Mektum'a) karşı, sergilemiş olduğu zannedilen bir yüz ekşitme ve sırt çevirme değildir.

gibi. Dikkat edilirse 'edrâ' fiili burada iki meful almıştır. Birincisi 'sana' anlamındaki كَ zamiridir. Diğeri ise cümle halindeki مَا يَوْمَ الدِّينِ kısmıdır. Tabiatıyla bu fiilin özelliği, üzerinde durduğumuz ayet için de geçerlidir. Yani bu ayette de كَ zamiri yine birinci mefuldür. İkinci meful ise لَعَلَّهٗ يَرْكَبُ cümlesidir. İzahına çalıştığımız bu durumdan hareketle ayete verilmesi gereken meal şöyle olmalıdır: "(Ey Nebi), onun belki arınacağını yahut alacağı öğüdün kendisine bir yarar sağlayacağını sana ne/kim bildirdi?" (*İnfitar*, 82/17) Nitekim Kadî Beyzavî, bu ayetle ilgili olarak kabul edilen görüşü aktardıktan sonra, ikinci bir tevcihten bahseder. Bu tevcihe göre, وَمَا يَذْرِبُكَ لَعَلَّهٗ يَرْكَبُ ayetinin, 'lealle' kelimesinde geçen zamir, 'kafir' kişiye raci olup Hz. Peygamber'e şu mesaj verilir: 'Ey Nebi, o kafirin kendini İslam ile arındıracağını veya senden alacağı öğütden yararlanacağını ummaktasın/beklemektesin. Umup beklediğin bu sonucun gerçekleşebileceğini sana ne/kim bildirdi? (ve ma yudrike..?)' (*Bkz. el-Beyzavî, Envaru't-Tenzil*, IV, 524)

Şarih Şeyhzâde, Beyzavî'nin bu ikinci tevcihindeki 'ma yudrike?' kalıbının "lâ yudrike şey'un" anlamında olduğunu belirtir (Aynı yer). Beyzavî'nin tefsirinde 've kile..' şeklinde yer alan bu tevcih hariç, görebildiğimiz kadarıyla tefsirlerimizde -edrâ fiili için düşünülmesi gereken ikinci mefulün dikkate alınmasıyla yapılmış- başka bir yoruma rastlamış değiliz.

Durum böyle iken, aynı zamanda birer dil uzmanı olan müfessirlerimiz bu hususu gözetmeksizin zorlamalı farklı bir tercihe neden başvurmışlardır? Bizce bunun sebebi, onların 'abese' ve 'tevellâ' fiilleriyle kastedilen kişinin 'Hz. Peygamber olduğu' ihtimalini, aksini düşünmeyecek şekilde kabullenmiş olmalarıdır. Böyle bir ön kabul ise, onları bu cümlemin anlamıyla ilgili olarak zorlamalı tercümelere sevk etmiştir; iki mef'ûlüyle birlikte tek bir cümle olarak düşünülüp tercüme edilmesi gereken ayeti, zorunlu olarak iki ayrı cümle şeklinde ele almışlardır.

Buna bağlı olarak -İbn Ümmi Mektum kastedilerek- ayete, 'Ne bilirsin, belki de o arınacak, yahut öğüt alacaktı da bu öğüt kendisine fayda verecekti.' veya 'Onun halini sana kim bildirdi! Belki de o temizlenecek...' şeklinde anlamlar vermişlerdir.

Böyle bir tevcihte 've ma yudrike?' cümlesindeki edrâ fiilinin mef'ûlü mahzûf olarak düşünülmemektedir. Buna göre cümleye kaçınılmaz olarak bilinen meal verilmektedir: 'Ey Nebi, gelen a'mânın durumunu/akıbetini sana ne bildirdi? Ne bilirsin belki de o arınacak....' Muhyiddin Derviş, İ'râbu'l-Kur'ânî'l-Kerîm adlı tefsirinde, bu cümlemin her iki ihtimal açısından da irabını yapmaktadır. Hatta o irabında önceliği bizim tercih ettiğimiz tevcihe (yani edrâ fiilinin iki mefulüyle birlikte düşünülmesini gerekli kılan tevcihe) vermektedir. Ancak, buna rağmen o da yorumlarını genel kabul istikametinde yapmaktadır. Şu kadar ki M. Derviş, -ilgili ayetlerin tefsirinin sonunda- Şerif Murteza'nın 'yüz asıp sırt çevirmek Efendimiz' in düşmanlarına karşı bile göstermediği sıfatlardır, nerde kaldı ki o bu tavırları dinini öğrenmek için gelen birisine karşı sergilemiş olsun' cümlesini hatırlatmak suretiyle 'yüzünü asan ve sırtını çevirenin' müşrik kişi olabileceği ihtimaline kapıyı açık tutmuş görünmektedir. (*Bkz., M. Derviş, İ'râbu'l-Kur'ân*, X, 375-377.)

Biz, bu ayete bu şekilde meal verilmesinin isabetli olamayacağını, bir sonraki 'surede yer alan bazı karine-ler açısından' başlığı altında ayrı bir açıdan yeniden ele alacağız.

Surenin, 3. ve 4. ayetleriyle ilgili durum açıklık kazandıktan sonra şimdi ilk iki ayete tekrar geri dönelim. Burada عَبَسَ وَتَوَلَّى أَنْ جَاءَهُ الْأَعْمَى ayetiyle ilgili iki ihtimal söz konusudur: 1. Gerek 'abese' ve 'tevellâ' fiillerinin tahtında müstetir iki gaib zamir, gerekse 'câe' fiiline bitişik 'ه' zamiri Hz. Peygamber'e racidir. 2. İlgili zamirler, müstağni/kibirli müşrik kişiye racidir.

Şimdi sırasıyla bu ihtimaller üzerinde duralım. Birinci ihtimali dikkate aldığımızda ayetin anlamı şöyle olacaktır: "Yanına a'mâ (biri) geldi diye (Peygamber) yüzünü asıp sırtını döndü." Meal olarak tercih edilen böyle bir yaklaşım, -surenin 3. ve 4. ayetlerinin gramatik yapısı açısından anlamını dikkate aldığımızda- geçerliliğini yitirmiş olmaktadır. Diğer taraftan bu şekil bir tercümede, surenin muhatabının Hz. Peygamber olduğu hususu unutulmuş bulunmaktadır. Burada demek istediğimiz şudur ki, madem ki bu sure, İbn Ümmi Mektum'dan örürü Hz. Peygamber'in dikkatini çekmek için indirilmiştir, o zaman ilk ayetlerde de Hz. Peygamber'in -gaib

sigasıyla değil de- doğrudan muhatap alınmış olması gerekmez miydi? Yani, iddia edildiği gibi, eğer, yüz ekşitip sırt çeviren Hz. Peygamber ise, o zaman ifadenin ‘Ey Nebi, sana bir a’mâ geldi diye yüzünü ekşittin ve sırtını çevirdin...’ şeklinde başlaması gerekmez miydi? Kur’ân’ın hikmetli ve mübîn üslubuyla da örtüşen böylesi değil midir? Bu noktada ilgili sorularımıza cevap mahiyetinde birisi şöyle diyebilir: ‘Kur’ân’ın böyle gaibden muhataba geçişi (iltifatı) vardır.’

Bizce Kur’ân’da zaman zaman görülen bu türden bir geçişin/iltifatın burada da söz konusu olduğunu düşünmek makul olmasa gerektir. Çünkü bunun için hikmetli ve matlup bir mananın olması gerekir, bu olmadıkça Kur’ân gaipten muhataba iltifat etmez.

İkinci ihtimali dikkate aldığımızda ise, ilk iki ayetin anlamı şöyle olacaktır: “O (kibirli müşrik), yanına a’mâ (biri) geldi diye yüzünü astı ve sırtını dönüp gitti.” Gerek Hz. Peygamber’in yüce ahlakı, gerekse bazı delil ve karineler açısından birinci ihtimalden daha isabetli bulduğumuz böyle bir meal ile ilgili olarak burada birkaç noktaya değinmek istiyoruz:

Açıktır ki a’mânın, müşrik kişinin yanına gelmesi ondan istifade etmek için değildir, zira İbn Ümmi Mektum, Peygamber’ini dinlemek için o meclise gelmiştir. Nitekim bu husus surenin “sana saygıyla koşarak varana gelince..” ayetiyle tasrih edilmiştir. Burada önemle hatırlatmak istediğimiz nokta şudur. Abdullah İbn Ümmi Mektum söz konusu meclise geldiğinde Hz. Peygamber o sırada müşriklerin büyüklerinden birisiyle ikili olarak görüşmektedir. (Bkz., Muvatta, Tefsiru’l-Kur’ân, 8; Tirmizî, Tefsiru sure (80), 1.) Öyle anlaşıyor ki, kibrine yenik düşen bu inkarcı, maddi imkan ve konumu itibarıyla fakir ve de a’mâ olan İbn Ümmi Mektum’un yanında bulunmasından rahatsız olmuştu. Zira o, kendi düşünce dünyasına göre, büyük ve çok önemli birisiydi, yanına (bulunduğu meclise) sıradan/fakir insanlar gelmemeliydi. İşte o kibirli inkarcı bu durumu bir gurur meselesi yapıp surat asmış ve sonra da sırtını dönüp oradan ayrılmıştır.

Bu cümleden olmak üzere diyebiliriz ki bu surede Allah (c.c.), önce ilk iki ayetle hadiseyi bizzat yaşayan Hz. Peygamber’e, o gün müşrik kişinin sergilemiş olduğu tavrı hatırlatarak başlıyor, sonra ona hitaben “(Ey Nebi), onun belki arınacağını veya alacağı öğüdün kendisine bir yarar sağlayacağını sana ne/kim bildirdi?” buyuruyor. İlk dört ayetle birlikte tablo bir bütün olarak ele alındığında ise, Allah (c.c.), Peygamber’ine, -onu inkarcı kişi üzerindeki ısrarından vazgeçirmeye yönelik olarak- şu mesajı

veriyor: (Ey Nebi, sen de bizzat gördün ki) o, kibirli inkarcı yanına a’mâ biri geldi diye rahatsız olup surat astı ve sonra da sırtını dönüp gitti. Şimdi bunu görüp bilmene rağmen, o kişinin hidayeti hususunda ümidini korumaya değer, sana, şimdi veya önceden bildirilmiş bir şey mi var ki onun üzerinde böyle ısrar ediyorsun? Ümitlenip onda ısrar etmene gerek yoktur, çünkü o, sana tabi olmaya ihtiyaç hisetmeyen bir tavır içindedir. Nitekim bu ayetlerin hemen ardından Hz. Peygambere hitaben, “أَمَّا مَنِ اسْتَغْنَىٰ فَأَنَّهُ لَصَدِيدٌ (O istigña gösterene gelince, sen ona yöneliyorsun)” denilerek bu hususa dikkat çekilir. Bu ayeti takip eden bir sonraki ayette ise, Hz. Peygamber’in, -kibrine takılıp kalan müşrik karşısında- vazife endişe ve hassasiyetiyle bir sıkıntı duymasına gerek olmadığını vurgulamak üzere وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَرْكَبَ (Onun arınmamasından sana ait bir sorumluluk yoktur) denilir.

3. Surede Yer Alan Bazı Karineler Açısından

3. a. وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّه يَرْكَبُ أَوْ يَذْكُرُ فِتْنَعَهُ الذَّكْرَىٰ aye-tindeki zamirlerin İbn Ümm-i Mektum’a raci olduğunun ileri sürülebilmesinin şu noktadan da makul olamayacağı görülmektedir. Şöyle ki; Bu zatla alakalı olarak وَأَمَّا مَنْ جَاءَكَ يَسْعَىٰ وَهُوَ يَخْشَىٰ (Sana (kalbi) haşyet/saygı içinde koşarak varana gelince..) denilmektedir.

Bu ayetten açıkça anlaşılmaktadır ki a’mâ olarak kendisine atıfta bulunulan bu zat, Hz. Peygamberin sohbetine arzulu/istekli birisidir. Bunu يَسْعَىٰ ifadesinden anlıyoruz. Keza, bu kişi aynı zamanda içinde haşyetin/saygının hakim olduğu birisidir. Bunu da وَهُوَ يَخْشَىٰ cümlesinden anlamış oluyoruz. Bu ise şu anlama gelir: A’mâ kişi, kendisine الذَّكْرَىٰ (öğüt/mesaj)’nın fayda verdiği birisidir. Bu itibarla a’mâ kişi düşünülerek, “nerden bilirsin, belki de o arınacak veya dinlediği öğüt kendisine fayda edecektir” şeklinde verilecek olan bir meal tutarlılığını yitirmiş olacaktır. Tefsirlerimizde de yer aldığı şekliyle, burada birisi itiraz mahiyetinde şöyle diyebilir: Bu, iman etmiş zatın (a’mânın) dinine ait diğer hususları da öğrenerek daha derin bir arınma ve yararlanmayı ifade eder. Bizce böyle bir yaklaşım da asla problemi çözücü bir özellik arzetmez. Zira bu tür bir yaklaşımdan hareketle verilecek olan bir meâl, Hz. Peygamberin İbn Ümm-i Mektum’a zikranın/ öğüdün fayda edip etmeyeceği konusunda sanki şüphesi varmış da Allah da ona ‘bu konuda şüphen olmamalıydı, ona hemen öğüt vermeliydin’ demiştir, gibi bir tabloyu karşımıza çıkarır. Bu ise vakiya ters düşen bir durum olur, zira, bu zat gerek ilk müslümanlardan olması, gerekse Hz. Hatice’nin dayısı oğlu olması cihetiyle, Hz. Peygamber tarafından yakından tanınma imkanı olan bir

sahabiydi. (Bkz., İbn Hacer, el-İsabe, II, 523.) Yani Nebi'nin yabancı olduğu birisi değildi; yakınında olması hasebiyle hakkında şüphe taşınılamayacak bir kişi konumundaydı.

3. b. Yezzekkâ fiilinin 3. ayetten sonra 7. ayette tekrarlanması da bizim için bu noktada önemli bir ipucu olmaktadır. Bu fiil ilk olarak surenin baş tarafında مَا يَذْرِيكَ لَعَلَّه يَرْكَبُ وَمَا يَذْرِيكَ لَعَلَّه يَرْكَبُ ayetinde geçmektedir. İkinci geçtiği yer ise مَا يَذْرِيكَ لَعَلَّه يَرْكَبُ ayetidir. Bu ikinci ayetteki yezzekkâ fiiliyle kastedilen kişinin müşrik adam olduğu hususu şüphe götürmez bir açıklığa sahiptir. Bu da bir karine olarak bize, tekrarlanan bu fiille aynı kişi üzerinde durulmuş olma ihtimalini pekiştirmektedir. Zira bir pasajda aynı fiille, iki farklı insanın (yani hem saygı içinde Peygamber'e koşup gelen bir müminin, hem de inkarında direnen müstağni bir müşrikin) kastedilmesi, Kur'an'ı hikmetli üslubuyla örtüşebilecek bir yaklaşım olma özelliğine sahip görünmemektedir. Hâsılı, surenin kontekstine biraz dikkatlice baktığımızda, Kur'an'ın yezzekkâ fiiliyle aynı kişi üzerinde durduğunu rahatlıkla anlamış olacağız.

4. Abese Sûresinde Geçen Fiillerin Müddessir Suresinde Yer Alan Fiillerle Karşılaştırılması

Bu başlık altında ise biz önce Müddessir suresinin 18-25 ayetlerini ele alarak üç hususa dikkatleri çekmeğe çalışacağız.

4. a. Dikkat edilirse, Müddessir suresinde bir muanid inkarcı için kullanılan fiillerin hepsi Abese suresinde aynıyla veya müradifiyle yer almıştır. Şimdi, Müddessir suresinde geçen fiillerin karşısına Abese suresinde geçen fiilleri yazarak karşılaştıralım:

عَبَسَ : عَبَسَ وَبَسَرَ
وَتَوَلَّى : أَذْبَرَ
اسْتَغْنَى : وَاسْتَكْبَرَ

Bu tablo bize, iki ayrı surede aynı anlama gelen fiillerle söz konusu edilen zatın aynı kişi olduğunu veya aynı karakterde iki ayrı kişinin olduğunu göstermektedir. Burada hangi şıkkın daha doğru olabileceği hususunda kesin bir şey söyleyememekle birlikte, kanaatimiz, aynı kişiden bahsedilmiş olmasıdır. Bu cümleden olmak üzere biz şimdi yerleşik kanaati savunanlara şu soruyu yöneltmek istiyoruz: Yüzünü ekşitti/surat astı anlamındaki 'abese' tabirini Kur'an bir yerde inatçı bir kafir için kullanırken diğer yerde nasıl olur da Efendimiz için kullanır? "Kur'an nasıl olur da birbiri ardına böyle iki fiille Habîbullah'ı anlatmış olur ve bu fiilleri O'na isnad eder? Ve yine nasıl

olur da kafire geçirdiği aynı külahı bir de Efendimiz'e geçirir?" (E. Gülen, Sonsuz Nur, II, 212)

Tevellâ fiili için de durum bundan çok farklı değildir. Kur'an-ı Kerim bu fiili Hz. Musa'nın (as) sunduğu mesajları reddeden Fir'avun ve erkanının durumlarını ifade için kullanır: "فَتَوَلَّى بِرُكْنِهِ وَقَالَ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ" Firavun erkaniyle birlikte yüz çevirip 'o bir sihirbaz veya mecnundur' demişti." (Zariyat, 51/39.) Gerçi bu fiil sadece Firavun için kullanılmamıştır, ancak, Kur'an'ın bu üslup içerisindeki yaklaşımı hep Firavun karakterliler için olmuştur. Kur'an nasıl olur da birbiri ardınca böyle iki fiille, Hz. Peygamberi anlatmış olur ve bu fiilleri ona isnad eder? Ve yine nasıl olur da Kur'an-ı Hakîm, dine/imana karşı direnen inkarcıları nitelediği sıfatlarla dinin temsilcisi bir Peygamber'i vafeder?

4. b. Diğer taraftan bu iki sure arasında, karşılaştırılması gereken bir başka nokta daha söz konusudur. O da her iki surede de söz konusu edilen şahsın lanete/kahrolmaya müstehak bir insan olarak tanıtılmasıdır. Şöyle ki, Müddessir suresinde sözü edilen inkarcı şahsa ثُمَّ قَتِلَ cümlesiyle değinildikten sonra ardından onun 'bu ancak yapıla gelen bir sihirdir; bu, ancak bir beşer kavlidir' sözleriyle vahyî gerçekleri inkar ettiğine vurguda bulunmaktadır. Abese suresinde ise, bu iki husus doğrudan bir cümlede dile getirilmektedir ki o da şu aytettir:

قَتَلَ الْإِنْسَانَ مَا أَكْفَرُهُ (Kahrolası kafir insan, ne nankördür o.) Bu da gösteriyor ki, her iki surede de söz konusu edilen şahıs, aynı inkarcı kişi veya aynı karakterde iki ayrı inkarcı şahıstır.

4. c. Kur'an'ın, tevellâ fiilini, inkarcıların durumunu yansıtan ifadelerle birlikte zikretmesi de bize onun bu üsluptaki anlam içeriğiyle ilgili bir fikir vermiş olmaktadır. Mesela, عَبَسَ وَتَوَلَّى cümlesinde görülen bu birlikte zikrediliş وَتَوَلَّى كَذَبَ ve أَذْبَرَ وَتَوَلَّى şeklinde gelen (Me'aric, 70/17) ayetlerde de görülmektedir. (Ayrıca bkz., Bakara, 2/205; Taha, 20/48; Necm, 53/33; Mezaric, 70/17; Gâşiye, 88/23; Leyl, 92/16; Alak, 96/13.) Dikkat edilirse tevellâ fiili bu gibi yerlerde 'vahyî gerçeklere ve onu tebliğ edene sırt çeviren' anlamında kullanılmaktadır.

5. Hadis Kaynaklarında Geçen İfadeler Açısından

Bu surenin nüüzül sebebi ile alakalı olarak tefsirlerde anlatılanları şöylece özetleyebiliriz: Hz. Peygamber Utbe b. Rabia, Ebu Cehil ve Ubeyy b. Halef gibi Kureys'in ileri gelenleriyle oturmuş onlara, dini tebliğ ediyordu. O, tam mevzuya yoğunlaşmış, onlara bir şeyler anlatıyordu ki, gözleri görmeyen Abdullah İbn Ümmi Mektum isim-

li bir zat içeriye girdi ve Allah Resûlü'ne 'ya Resûlellah beni irşad et' dedi. O, bu sözü birkaç kere tekrar edince Hz. Peygamber sözünün kesilmesinden rahatsız olarak yüzünü döndü ve biraz evvel konuşmakta olduğu mevzuuya devam etti. Allah Resulü (s.a.s.)'in bu tutumu onun uyarılmasına sebep oldu. Tefsir kaynaklarında anlatılanların hülasası bundan ibaret olmaktadır. Bazı tefsirlerde, Efendimiz'in bu hadiseden sonra İbn Ümmi Mektum'u gördüğünde ona ikramlarda bulunarak 'merhaba ey Rabbimin beni kendisi sebebiyle itab ettiği kişi' dediğine de yer verilir. (Mesela bkz.: Kurtubî, XIX, 138; Beyzavî, IV, 523.)

Bu hadiseyi, muteber hadis kitapları içinde sadece İmam Malik'in Muvatta'ı ve Tirmizî'nin Sünen'inde görmekteyiz. Onların tahriçlerinde de olay bu şekilde sunulmamıştır. Şimdi bir mukayese imkanı vermesi için bu iki hadis kitabındaki rivayetlere yer verelim. Hişam b. Urve'nin babası yoluyla Muvatta'da yer alan rivayet şöyledir:

Abese ve tevellâ, a'mâ İbn Ümmi Mektum hakkında nazil oldu. O, (bir gün) Peygamber'e (s.a.s) gelerek 'Ya Muhammed, sana yakın olabileceğim bir yeri işaret buyur da orada oturayım (istednîni)' dedi. O sırada Nebî'nin (s.a.s), yanında müşriklerin büyüklerinden birisi vardı. Nebî (s.a.s), ondan dönüp (i'raz) diğerine (müşrik adama) yönelerek (ikbal) şöyle diyor: 'Ey fulanın babası, bu sana söylediklerimde bir zarar/mahzur (be's) görüyor musun? O, (kendileri için) kan (akıtılan putların) hakkı için hayır' dedi. İşte bunun üzerine bu sure nazil oldu. (Muvatta, Tefsîru'l-Kur'an, 8.)

Tirmizî'nin Sünen'inde tahriç ettiği rivayetteki ifadeler de bir cümlesi hariç olmak üzere hemen hemen aynıdır. Şu kadar ki, Tirmizî'nin rivayetindeki senedin başında Hz. Aîşe bulunur. Şimdi Tirmizî'nin 'garib hasen bir hadis' olarak nitelediği rivayetine bakalım:

Abese ve tevellâ, a'mâ İbn Ümmi Mektum hakkında nazil oldu. (Bu kişi) Rasûlullah'a (s.a.s) gelerek 'ya Rasûlellah, beni irşad et' dedi. O sırada Rasûlullah'ın (s.a.s), yanında müşriklerin büyüklerinden birisi vardı. Rasûlullah (s.a.s), ondan dönüp diğerine (müşrik adama) yönelerek şöyle diyor: 'Sana söylediklerimde (aleyhine olabilecek) bir zarar/mahzur (be's) görüyor musun? O, 'hayır' dedi. (Tirmizî, Tefsîru sûre (80) 1)

İlk bakışta, tefsirlerde yer alan bilgilerin, bu iki hadis kitabında geçenlerle birkaç yönden farklılık arzettiğini görmekteyiz. Bunları maddeler halinde sıralamak gerekirse:

1. Mevcut hadis rivayetlerinde yalnızca 'Resulullah (s.a.s), ondan dönüp diğerine yönelerek şöyle diyor (du.)' denilir. Ancak tefsirlerde, a'mâ kişinin Hz. Peygamberin sözünü kesmesiyle Nebî'nin (s.a.s) bundan rahatsızlık duyduğu (kerihe kat'a kelamihi)' gibi bir cümleye hep vurguda bulunulur.

2. Yine tefsirlerimizin birçoğunda 'İbn Ümmi Mektum'un, sözünü birkaç kere devam ettirdiği' belirtilirken, söz konusu hadis rivayetlerinde böyle bir ifade görülmez.

3. Bu iki rivayette, Hz. Peygamber'in 'merhaba ey Rabbimin beni kendisi sebebiyle itab ettiği kişi' şeklinde bir ifade yer almazken tefsirlerin bazısında bu ifadelere de yer verilir.

4. Son olarak bu mukayese içerisinde hatırlatmamız gereken bir diğer önemli nokta da şudur: Tefsir kaynaklarında, bu surenin Hz. Peygamber'in a'mâyâ yüzünü ekşitip sırtını dönmesi sebebiyle nazil olduğu belirtilirken, gerek İmam Malik'in Muvatta'ında, gerekse Tirmizî'nin Sünen'inde bu kesinliği ortaya koyacak bir ifadeye rastlanılmaz. Her iki hadisin baş kısmında geçen cümle şundan ibarettir: Abese ve tevellâ (ile başlayan bu sure) İbn Ümmi Mektum hakkında nazil oldu. Bizim, farklılıkları sayıp dökmemizin sebebi, müfessirlerimizin iyi niyetle yapmış oldukları yorumların hadis rivayetlerindeki mevcut ifadelerle birebir örtüşmediğini göstermek içindir.

Şurası gayet açıktır ki iki rivayette de surenin sebebi nüzulünün İbn Ümmi Mektum olduğu vurgulanmıştır. Özellikle bu rivayetlerde geçen şu iki cümle dikkat çekmektedir. Birincisi: Rasûlullah (s.a.s), ondan dönüp (yu'ridu) diğerine yönelerek (yukbilu) şöyle diyor (du.) Diğer, 'Abese ve tevellâ (ile başlayan bu sure) İbn Ümmi Mektum hakkında nazil oldu.'

a. Birinci Cümleyle İlgili Olarak:

1. Dikkat edilirse İmam Malik'in Muvatta'ında 'beni irşad et veya bana Allah'ın sana öğrettiklerinden öğret' gibi bir cümle geçmemektedir. Bu rivayette 'istednîni' fiili geçer. İstednâ fiil olarak, 'birisinden, yakınında olmayı talep etmek' anlamına gelir. (Bkz., İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, IV, 419) Bu cümleden olarak 'istednîni' şeklinde rivayette yer alan ifadeyi biz, 'beni, sana yakın oturabileceğim bir yere aldır/ister' veya 'bana yakınında oturabileceğim bir yeri işaret buyur' olarak tercüme ettik. Nitekim bu kelimenin izahı sadedinde Muhammed Fuad Abdülbakî de dipnota bu anlamı düşmüştür. (Bkz., el-Muvatta, I, 180.)

Esasında bu zat, a'mâ olduğuna göre, geldiği mecliste onun böyle bir talepte bulunması daha makul görünmek-

tedir. Muvatta'da geçen cümleyi bize tercih ettirici nokta şudur:

Peygamberi ilk tanıyanlardan birisi olması ve de eşi vesilesiyle ona yakınlığı bulunan bir sahabi olarak İbn Ümmi Mektum, tebliğde/irşadda bulunan bir Peygamber'in konuşmasını dağıtıp 'ya Resulellah beni irşad et' demesi bize çok da makul gelmemektedir. Çünkü Kur'ân-ı Kerim, birçok ayetiyle, müslümanlara Peygamberin huzurunda takınılması gereken adabı talim etmişti; onun yanına ne zaman girilecek, yanında ne kadar oturulacak ve ses tonu nasıl ayarlanacak gibi hususlar inananlara bizzat Allah tarafından öğretiliyordu, dolayısıyla Müslümanların ilklerinden olan bir sahabi'nin bunlardan habersiz olması düşünülemez. Bu itibarla bu noktada a'mâ bir sahabi için en uygun olabilecek talep, geldiği mecliste Peygamberden daha iyi istifade edebilmek için yakında oturabileceği bir yeri talep etmesidir. Burada itiraz mahiyetinde şöyle diyenler çıkabilir: 'O son tahlilde gözü görmeyen bir kişiydi, dolayısıyla bir kısım incelikleri gözetmesi ondan beklenmemelidir.' Bu neviden bir itiraz da tutarlı olamaz, zira gözün görmemesi, inceliklerin/hassasiyetin yokluğunu veya zayıflığını gerektirmez, bilakis bu insanların bu türden duygularının daha da gelişmiş olduğu bilinen bir vakiadır. Buna bağlı olarak hatırlatmada yarar gördüğümüz bir diğer nokta da şudur. Bu sahabi, özelliği ve idare istidadı olan biri olmalıdır ki Hz. Peygamber sonradan onu Medine'de kendi yerine birçok kere vekil bırakmayı uygun görmüştür. (Bkz., *İbn Hacer, el-İsabe, II, 523.*)

Bu rivayetle ilgili olarak özetle ifade etmek gerekirse: Muvatta'da geçen cümlelerden 'İbn Ümmi Mektum Hz. Peygamberin yanına geldi ve ondan talep ettiği bir şeyle sözünü kesti, Nebi de, onun, sözünü kesmesinden ötürü yüzünü ekşitip sırtını döndü' gibi bir anlam çıkarılamaz. Bizce böyle bir anlam ta baştan abese ve tevella fiillerinin Hz. Peygambere raci olduğu ön kabulünden hareketle yapılmış olan yorumlardan ibarettir. Çünkü bu rivayette de Hz. Peygamberin yüzünü ekşittiğine ve ondan rahatsız olduğuna dair açık bir ifade mevcut değildir.

2. Bu konuyla ilgili olarak Tirmizi'nin sened açısından zayıf bulunan rivayeti de esas alınsa, iddia edilen yorumlar için yine açık bir delil bulunamayacaktır. Burada da, biz, en fazlasıyla şu kadarının denebileceği kanaatindeyiz: 'Hz. Peygamber gelip yakınında oturan a'mâ ile ilgilenemeden konuşmakta olduğu kişiye dönüp onu irşada devam etti.' Hz. Peygamber onu tanıyor ve onun hayırlı birisi olduğunu biliyordu. Yani, bu konuda onun kendisini anlayışla karşılayabilecek birisi olduğu husu-

sunda bir endişe duymuyordu. Şayet bu mevzuda bir endişe taşımış olsaydı, şefkat edilmeye ziyadesiyle muhtaç olan İbn Ümmi Mektum'a, müşrik zatla konuşması bittinceye kadar kendisini biraz beklemesini söylerdi. Netice olarak, bu rivayetten de 'Peygamber yüzünü ekşitip sırtını döndü' şeklinde bir anlam çıkarılamaz. Vurgulamağa çalıştığımız hususu özetle ifade edecek olursak: İlgili iki rivayetin ifadelerinden hareketle, 'Hz. Peygamber, sözünü kesen İbn Ümmi Mektum'dan rahatsız olmuştur' gibi bir sonuca gidemeyiz. Hz. Peygamberin burada a'mâdan müşrik olan kişiye yönelişinin sebebi, onun, içinde o kişi için taşıdığı ümidin sevkiyle konuyu soğutmadan, kaldığı yerden tebliğine devam etme arzusundan başka bir şey değildir. Nitekim ilk iki ayetin ardından gelen "(Ey Nebi), onun belki arınacağını yahut alacağı öğüdün kendisine bir yarar sağlayacağını sana kim bildirdi?" (Abese, 3) ayeti, Hz. Peygamber'in (s.a.s) o kişiye yönelik içinde taşımakta/korumakta olduğu ümidine işaret etmektedir.

b. İkinci Cümleyle İlgili Olarak

İlgili ikinci cümleyi tekrar hatırlayacak olursak: 'Abese ve tevellâ (ile başlayan bu sure) İbn Ümmi Mektum hakkında nazil oldu. Evet, bu cümle gayet açık bir şekilde, surenin nüzul sebebinin İbn Ümmi Mektum olduğunu bildirmektedir. Ancak bunu nasıl anlamalıyız? Biz bu sebebi, -surenin başındaki 'abese' ve 'tevella' fiilleriyle kastedilenin Hz. Peygamber olduğu ön kabulünden hareketle- 'Hz. Peygamberin, ona surat asıp sırt çevirmesi' olarak anlamıyoruz. Bizim, gerek Hz. Peygamberin yüce/kerim ahlakından, gerekse surenin ilgili kesitinin anlam bütünlüğü ve nahvî yapısından edindiğimiz fikirden hareketle kanaatimiz şudur:

Hz. Peygamber'in müşrik muhatabı üzerindeki ısrarı, -sözünden ve atmosferinden nasiplenmek için yanına istekle/koşarak gelen- İbn Ümmi Mektum'un bir süre bekletilmesine yol açmıştı. İşte bu durum surenin inmesine sebep olmuştu. Açıktır ki bu sureyle Hz. Peygamberin kendi seviyesinden dikkati çekilmişti; a'mâ kişinin bekletilmesine rıza göstermeyen Allah tarafından uyarılmıştı. Ancak, bu uyarı, -inkarında direnen kişinin durumunu anlatan 'abese' ve 'tevellâ' ifadeleriyle değil- şu ayetlerle yapılmıştı: "(Sen ki ey Nebi,) (hidayete) ihtiyaç hissetmeyeceğine yöneliyorsun... Haşyet/saygı içinde koşup sana gelenle ise meşgul olmuyorsun." (Abese, 80/5-10.)

Bu ayetlerle bir taraftan Hz. Peygambere, hidayete ihtiyaç hissetmeyip inatla direnen birisi üzerinde artık ısrar etmemesi, diğer taraftan da kendisine koşarak geleni bu tip inkarcılardan ötürü bekletmemesi mesajı

veriliyordu. Böylece Hz. Peygambere bu noktada takip etmesi gereken ahsen bir yol (ilahî rızaya daha uygun bir yol) gösteriliyordu. Bu bağlamda bir hususa daha açıklık getirmemiz yararlı olacaktır. Hz. Peygamberin, Kureys' in önde gelen bir şahsı üzerinde ısrarcı olması, onu, İbn Ümm-i Mektum'dan daha üstün tuttuğu için değildi. Hz. Peygamberin düşüncesinde ağırlığını hissettiren husus ihtimal ki şuydu: Zahirî sebepler açısından Ebu Cehil, Ebu Leheb, Utbe b. Rabia veya Velid b. Muğire gibi birisinin inanması halinde, bütün bir Mekke halkının iman etmesi muhtemeldi. O, bu mülahaza ile onların iman etmeleri için ısrarcı olmuştur. İşte bu noktada, Abese suresi'nin inzaliyle ona, ilgili muhatabın üzerinde daha fazla durmaması gerektiği bildirilmiştir.

Bu çerçevede hatırlatılması gereken bizce bir diğer önemli nokta da şudur: Hz. Peygamber, 'acaba görevimi hakkıyla ifa edebildim mi?' türünden bir endişe taşımış olmalı ki "(Sen ki ey Nebi,) (hidayete) ihtiyaç hissetmeye yöneliyorsun" ayetinin ardından, "onun arınmamasından ötürü, senin bir için sorumluluk yoktur: وَمَا عَلَيْكَ وَلَا يَزَكِّي" cümlesine yer verilmiştir. Bu ayetle, onun bu konuda müsterih olması gerektiği ifade olunmuştur. Ayrıca, bu ayetlerle, böylesi muannid inkarcıları ısrarla imana teşvik etmenin zaman ve güç kaybı olacağına da işaret edilerek risalet ve tebliğ heyecanının sadece bunlara has kılınmaması istenmiştir.

Bu olayı yorumlayan müfessirlerimizin hiç şüphesiz ki en birinci kaynakları hadis rivayetleri olmuştur. Nitekim müfessirlerimizin birçoğu bu hadisi ilgili yerlerde zikretmişlerdir.

Ancak üzülererek belirtelim ki Hz. Peygamberin (s.a.s) tutum ve davranışlarıyla ilgili ayetleri büyük bir hassasiyetle tefsir etmeye çalışan müfessirlerimizin (Allah sa'ylerini meşkur eylesin) bu husus dikkatlerinden kaçmış gibidir. Müfessirlerimiz -iyi niyetle- hadislerdeki ifadelerin anlam sahasını aşan izahlarda bulunmuşlardır. Bizce bunun sebebi, gerek Muvatta'da gerekse Tirmizi'nin Sünen'indeki 'Abese ve tevellâ (ile başlayan bu sure) İbn Ümmi Mektum hakkında nazil oldu' cümlesinde yatmaktadır. Yukarıda da üzerinde özenle durduğumuz üzere, bu cümle onları 'abese' ve 'tevellâ' ifadelerinin Hz. Peygamber'e raci olacağı kanaatine sevk etmiştir. Diğer taraftan onlar "(Sen ki ey Nebi, hidayete) ihtiyaç hissetmeye yöneliyorsun.. Sana saygıyla koşarak gelenle ise meşgul olmuyorsun" ayetlerini de bu kanaatlerini pekiştiren bir delil olarak algılamışlardır. 'Abese' ve tevellâ' ifadeleriyle kastedilenin başka birisinin olabileceği ihtimaline karşı

kapıları kapayan müfessirlerimiz, sonunda, -hadislerde olmamasına rağmen- zihinlerindeki tabloda beliren boşlukları doldurmaya çalışmışlardır.

Yapılan İzahlar Işığında Uygun Bulduğumuz Meâl

1-2. (Ey Nebi, sen de gördün ki), o (kibirli adam), yanına a'mâ (biri) geldi diye rahatsız olup surat astı ve (sonra) sırtını dönüp gitti.

3-4. (Ümitlenip üzerinde ısrarla durduğun o inkarcının) belki arınacağını yahut alacağı öğüdün kendisine bir yarar sağlayacağını sana ne/kim bildirdi?

5-7. (Sen ki ey Nebi, hidayete/irşada) ihtiyaç hissetmeye (ısrarla) yöneliyorsun. (Bilmiş ol ki artık) onun arınmamasından sana ait bir sorumluluk yoktur.

8-10. (Kalbi) haşyet/saygı içinde koşup sana gelenle ise, (kendini o inkarcıya odaklamadan ötürü) meşgul olmuyorsun.

Sonuç

Makalemizde izahına çalıştığımız bu konuyu özetlememiz gerekirse: Bu surede Hz. Peygamber'in (s.a.s) Allah tarafından dikkatinin çekildiği açıktır. Ancak, bu duruma sebep olan husus, iddia edildiği gibi, O'nun, bulunduğu meclise kendisinden yararlanmak için gelen a'mâya (Abdullah İbn Ümmi Mektum'a) karşı, sergilemiş olduğu zannedilen bir yüz eksitme ve sırt çevirme değildir.

Çalışmamızda da ayrıntılı bir biçimde durduğumuz üzere, bu tavırları sergileyen kişinin, kibrine yenik düşmüş müstağni müşriklerden birisinin olması güçlü bir ihtimal olarak gözükmektedir. Gerek Kur'ân'da gerekse muteber hadis kitaplarında bu sıfatların Hz. Peygamber'e atfedilmesini haklı kılacak açık bir delil mevcut değildir.

Bize göre, Abese suresinin nazil olmasına sebep olan husus, Allah Resulü'nün sonuç almak istediği kibirli müşrik üzerinde ısrarcı olması ve de buna bağlı olarak istemeksizin İbn Ümmi Mektum'u bekletmiş olmasıdır. Nitekim bu durum "(Sen ki ey Nebi) istigna gösterene yöneliyorsun.. Sana saygıyla koşarak gelenle ise, meşgul olmuyorsun" ayetleriyle tasrih edilmiştir. Aksi bir düşünce, ne Efendimiz'in yüce ahlakıyla örtüşür ne de surenin 3. ayetinin nahiv kuralları açısından izahını makul kılar. Bu iki önemli husus yanında başka delil ve karineler de söz konusudur ki bunlar da, bu iki ifadenin Allah Resulü'ne atfedilmesinin isabetli bir tevcih olamayacağını gösterirler.

* Dicle Üniv. İlahiyat Fak. Öğrt. Üyesi
yozturk@yeniiumit.com.tr